

ТОНАЛЬНИЙ ДІАПАЗОН АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті запропоновано визначення тональності як однієї з текстових категорій, визначено основні характеристики тональності, обґрунтовано запропоновану класифікацію різновидів тональності, що трапляються в текстах американських поетів ХХ століття.

Ключові слова: текстові категорії, тональність, емоційно-психологічний настрій, предметність, залучення, сугестивність.

The article reveals the problem of textual categories, suggests definition of tonality as one of the textual categories, defines main features of this category and proves the suggested classification of different tonality types which can be found in American poetry of the XXth century.

Key words: textual categories, tonality, emotional-psychological atmosphere, involvement, suggestibility.

Розвиток когнітивної лінгвістики уможливив ефективне об'єднання як власне лінгвістичних знань, так і “екстралінгвальних” на основі єдиної концептуальної бази людини [9, с. 237]. Когнітивно-прагматичного вивчення текстів художньої літератури ґрунтується на розгляді їх як такого повідомлення, що ставить собі за мету адекватно виразити певну інтенцію автора та створити комунікативну ситуацію між ним і письмово зафіксованим текстом. Це виливається у збільшення кількості одиниць лінгвістичного дослідження, до яких передусім зараховують категорії тексту [там само]. І хоча поняття “текстова категорія” увійшло в лінгвістичну науку ще в середині 70-х років ХХ ст., однак ще й до сьогодні питання про кількість текстових категорій залишається відкритим і невирішеним. Серед причин такої невизначеності З.Я. Тураєва виділяє недостатню розробленість понять, які передаються цими категоріями [12, с. 10]. В результаті це призводить до того, що класифікації текстових категорій в працях дослідників, які займаються цим питанням, вирізняються своєю різноманітністю (огляд різноманітних підходів до класифікації текстових категорій див. в працях О.П. Воробйової, І.Р. Гальперіна, Т.В. Матвєєвої, З.Я. Тураєвої та ін.).

У рамках нашої роботи ми підтримуємо визначення текстових категорій, запропоноване О.П. Воробйовою, яка вважає їх концептуальною ознакою, що відображає “найсуттєвіші властивості, прототипічні характеристики тексту, взаємодія яких забезпечує його специфічність та встановленість як якісно визначеного лінгвосеміотичного та комунікативного утворення” [3, с. 24]. А оскільки текст визнається комунікативною системою, то текстова категорія є однією з комунікативних ліній цієї системи, які матеріалізовані мовними засобами.

Метою статті є визначення тональності як однієї з текстових категорій. Досягнення визначеної мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- обґрунтувати необхідність визнання тональності окремою текстовою категорією;
- надати визначення текстової категорії тональності;
- визначити основні характеристики текстової категорії тональності;
- запропонувати класифікацію різновидів тональності, які зустрічаються у творах американських поетів ХХ століття.

Останні погляди на текстові категорії пов'язані з тлумаченням природи тексту, як одиниці спілкування, в якій поєднується комунікативна діяльність автора та читача. Такий погляд надав можливість розглядати текстові категорії як відбиток одного з компонентів комунікативного акту: предмета, суб'єкта, оцінної точки зору та емоційно-психологічного настрою суб'єкта, простору та часу, адресата [6, с. 216]. Це дозволило розширити існуючий перелік категорій тексту і додати до нього тональність (О.В. Євенко, С.М. Іваненко, Т.В. Матвеева, Ю.Р. Тагільцева та ін.). Однак, критичний огляд робіт з цього питання показав, що дослідники неоднозначно підходять до визначення цієї категорії. (Про необхідність відрізнити тональність від емотивності, суб'єктивної модальності та пафосу поетичного твору див. наше дослідження [8]).

Так, С.В. Гладь визнає необхідність наявності у тексті художнього твору певної емоційної тональності [4, с. 109] і вважає її нерозривно пов'язаною з присутніми у тексті показниками емотивності. А С.В. Іонова зауважує, що категорія емотивності відбиває різні види емоційного змісту тексту. У зв'язку з цим дослідниця вважає доцільним говорити про емотивний фон, який утворюється експлікацією однієї чи декількох емотивних тем та емотивну тональність тексту (під яким розуміється комунікативний або психологічний рівень тексту) [5, с. 7].

Ми підтримуємо запропонований дослідницею погляд на тональність як таку, що реалізується на рівні прагматичних інтенцій автора художнього твору, однак не погоджуємось із розподілом різновидів тональності в залежності від домінування однієї з прагматичних задач (емоційного самовираження, емоційної оцінки або емоційного впливу) [там само, 6], оскільки вважаємо, що в тканині художнього твору, і поетичного зокрема, усі ці задачі переплітаються і існують у нерозривній єдності.

На нашу думку, категорію тональності слід розглядати з точки зору того емоційного стану, вираження якого домінує в рамках певного художнього твору. Однак, оскільки поетичний текст не є прямим повідомленням про настрої та емоційні стани автора та/чи персонажів, а являє собою образне розуміння оточуючої дійсності, а "першоелементом" (за Г.В. Степановим) художньої творчості є слово-образ, який читачу необхідно зрозуміти, інтерпретувати, то й виникає припущення про те, що адекватної інтерпретації поетичних творів просто не існує взагалі.

Слідом за О.П. Воробйовою ми погоджуємось з тим, що емоційний бік читацького сприйняття певного поетичного твору хоча й зазнає безперечного впливу індивідуальних особливостей, таких як наявність фонових, енциклопедичних знань, емоційного стану на момент прочитання, а також вікових і гендерних преференцій, але не є довільним. Він регулюється тими імпульсами, які спричиняються впливом іконічного коду, як одного із численних кодів, що складають вбудовану в художній текст програму його інтерпретації [2, с. 81]. В нашій роботі ми притримуємось погляду на поетичний текст як таке комунікативне утворення, в якому втілено певний авторський задум, авторську інтенцію. Погляд на певний фрагмент навколишньої дійсності, виражений в тканині поетичного твору, належить саме авторові, який хоче, щоб читач побачив у ньому комічне, трагічне тощо [10, с. 57]. Саме з цією метою автор, за допомогою різноманітних прийомів, відбору та комбінації мовних засобів, виражає інформацію таким чином, щоб при багатстві можливих скритих смислів читач обирав головний, домінуючий. А отже, прочитання тексту завжди відбуватиметься навколо певного стрижня" [там само, 60].

Таким чином, ураховуючи усе вище зазначене, ми визначаємо **тональність поетичного тексту** як окрему текстову категорію, яка втілює у собі одну з комунікативних ліній твору і ґрунтується на інтенції адресата повідомлення виразити своє ставлення до зображеного, передати свій емоційно-психологічний настрій та викликати певні емоційні реакції з боку адресанта. Тональність поетичного тексту являє собою домінуючий емоційний стан, який матеріалізується мовними засобами і визначається крізь призму знань, опрідметнених в тканині тексту, які вилучаються читачем у процесі лінгвокогнітивної та концептуальної інтерпретації текстової дійсності.

З позицій лінгвокогнітивного підходу семантична характеристика тексту виводиться за урахуванням знань автора й читача, що уможливорює різноманітні семантичні операції при сприйнятті та інтерпретації поетичного тексту. Враховуючи також існування в рамках лінгвістичної науки референціального (А.М. Кожин, З.Я. Тураєва, В.І. Шаховський), інтенціонального (адресантного) та рецептивного (адресатного) (О.П. Воробйова, Ю.М. Лотман, Г.В. Степанов, У. Есо та ін.) аспектів текстової семантики, пропонуємо говорити про три характеристики тональності поетичних текстів: предметність, залучення та сугестивність. Під **предметністю** в рамках дослідження, слідом за С.В. Гладь, розуміємо присутність у поетичному тексті емоціогенних знань [4, с. 28], тобто таких знань, які здатні викликати певні емоційні реакції читача. Як одна з характеристик тональності предметність виступає як та частина текстової референції, реалізація якої заснована на знаннях автора й читача про емоції та аспекти об'єктивної дійсності, що ці емоції викликають. Такий погляд на предметність тональності поетичних творів корелює з когнітивною теорією емоцій Е. Ортоні, Дж. Клора та А. Колінза. Дослідники вказують на той факт, що письменники в своїх творах можуть напевно викликати у читачів усвідомлення емоційних станів героїв за допомогою характеристики ситуації, що їх викликає. Оскільки змальована ситуація містить провокуючі умови (*eliciting conditions*) [13, с. 3] для виникнення певної емоції, то переживання цієї емоції ліричними героями може домислюватися. Під **залученням** розуміємо таку характеристику тональності поетичних творів, яка проявляється в текстах за допомогою мовних засобів інтенцій автора [4, с. 38], які пов'язані з його особистим переживанням того, про що йде мова у вірші. Адже, на думку М.М. Бахтіна, зовнішні ознаки художнього твору, які можливо лінгвістично спостерігати й фіксувати, не можуть бути повністю зрозумілими без урахування їх інтенціонального осмислення [1, с. 105], оскільки в основі кожного тексту лежить не лише певне судження про фрагмент дійсності, але й певна комунікативна інтенція, яка визначається тими завданнями, які ставить перед собою автор. Подаючи в тексті певну точку зору, на зображувану ситуацію, автор кодує свій задум за допомогою вибору певних мовних засобів (Е.С. Азнаурова, В.О. Маслова та ін.)

Закодована в тканині поетичного тексту авторська інтенція має на меті вплив на читача, що дозволяє говорити про таку характеристику тональності поетичних текстів як **сугестивність**. Будь-яке висловлювання є процесом, який передбачає вплив як на інтелектуальну, так і на емоційну структури психіки того, хто це висловлювання сприймає [11, с. 30]. А художній текст взагалі, та поетичний зокрема, характеризуються більшим впливом ніж тексти не художні або побутове спілкування, оскільки художній текст, як і будь-який витвір мистецтва, може розглядатись як система подразників свідомо та навмисно організованих з такою метою, щоб викликати певну реакцію читача. Такий вплив на читача вважаємо пов'язаним з поняттям сугестивності, що походить від англ. *suggestive* та означає "натяк", "навіювання". Розмірковуючи про явище сугестії в поетичних творах, такі дослідники як В.Д. Домбровський, С.Й. Грузенберг, О.О. Потебня, І.Я. Франко та інші наголошують на емоційній, навіювальній природі сугестії. В рамках нашого дослідження під сугестивністю розуміємо своєрідне зазначення можливого емоційного реагування читача на текстову дійсність, яке закодоване в різнорівневих компонентах структури вірша і сприймається читачем. За допомогою сугестивності читача має змогу пережити (зрозуміти) певну емоцію, спираючись при цьому на своє індивідуальне бачення об'єктивної дійсності, свій емоційний досвід.

Аналіз поетичних творів ХХ століття показав, що основними емоційними станами, які актуалізуються в тканині віршів, є радість, щастя, надія, схвалення, смуток, горе, біль, тривога, відчай, усмішка, насмішка, іронія, несхвалення, протест. Усі ці емоційні стани можуть бути об'єднані у три основні групи, згідно яким пропонуємо говорити про три різновиди тональностей американської поезії ХХ століття.

1. Оптимістична тональність: в результаті сприйняття поетичного твору з оптимістичною тональністю читач визначає основний емоційно-психологічний настрій вірша як радісний, щасливий, сповнений надій і віри на краще життя. Персонажі таких віршів викликають у читачів схвалення, а змальовані події оцінюються як бажані, радісні, такі, що роблять людину щасливою.

Наприклад, у вірші Керол Бернстейн “Візит” (Carol Bernstein “The Visit”) емоційний настрій радості та щастя ліричної героїні від отримання підтвердження довгоочікуваної вагітності визначає загальну оптимістичну тональність цього твору.

У першій строфі змальовано процедуру проходження УЗД під час якого лікар повідомляє про вагітність: *A flashlight rolls over the walls of a cave,/searching, until the transducer comes to a halt/low on my still-flat belly./The doctor says, “There’s definitely a kid in there.”* Той факт, що датчик зупиняється унизу живота, у місці де знаходиться дитина, уможливило розуміння метафоричного використання у першому рядку замість “матка” лексичної одиниці “печера” (*cave*) у значенні “велика діра збоку пагорба або гори, придатна для проживання”, на основі схожості форми та функціонального призначення. Емоційний стан радості й щастя від здійснення довгоочікуваної мрії розкривається у другій строфі вірша: *Easy for her to say—she sees this all day./But it took us years to get to this point./Years in the dark. Months of nothing and never.* Вагітність осмислюється ліричною героїнею, як певний етап життя, якого вони дуже прагнули, але ніяк не могли досягти. Досягнення цього етапу вербалізовано у тексті поезії за допомогою образу-метаболи *to get to this point*. Використання множини об’єктного займенника “нас” (*us*) вказує на те, що не лише героїня, а й її чоловік (а можливо й інші родичі) чекали на цю подію. Еліптична конструкція *Years in the dark* уможливило концептуальну метафору ЖИТТЯ БЕЗ ДИТИНИ Є ТЕМРЯВА. Контрастне вживання минулого часу у цих двох рядках показує, що час темряви закінчився і це сповнює батьків радістю та оптимізмом. Мати не може дочекатись, коли вже нарешті торкнеться своєї дитини і тому простягає руку до монітора, щоб торкнутись хоча б зображення: *just longing to touch the image*.

Остання строфа знову повертає нас до “печери”, згадуванням якої починався вірш: *this tiny, blurry, leaping bison or bear,/something from Altamira or Lascaux,/from the hand of an ancestor— /the first art we know*. Розуміння того, що мова йдеться саме про перечі, можливе лише за наявності енциклопедичного знання про Альтаміру та Ласко, які є відповідно іспанською та французькою печерами, в яких було знайдено найдавніші первісні наскальні малюнки тварин, серед яких зустрічались бізони та ведмеді. Тобто героїня проводить аналогію між виглядом, який має дитина в утробі матері і первісними малюнками тварин на стінах печер. Порівняння дитини саме з бізоном та ведмедем пояснюється, на нашу думку, символікою цих тварин. Вони є символом сили, чоловічої мужності та плідності. Крім того, ведмідь вважається символом воскресіння, початку нового життя, оскільки кожної весни він прокидається від зимової сплячки, що підсилює оптимістичну тональність вірша, підкреслює сповнений сподівань і віри в краще, щасливіше майбутнє настрій цього твору.

2. Песимістична тональність: поетичні твори, забарвлені такою тональністю, мають за домінуючі емоційні стани смутку, суму, горя, страждань, відчаю від безсилля змінити перебіг подій, зневіри у кращому майбутньому.

Наприклад, поетичний твір Каунті Каллена “Суботня дитина” (Countee Cullen “Saturday’s Child”) характеризується домінуючим емоційним станом відчаю від приреченості дитини, яка народилась у бідній сім’ї, на важку працю і страждання протягом усього життя. Назва вірша є алюзією на рядок з відомого дитячого віршика “Monday’s Child”, в якому пропонуються передбачення щодо долі дитини в залежності від дня тижня, в який вона народилась. Згідно цього віршика, дитина, яка народилась у суботу повинна важко працювати для того, щоб себе забезпечити (*Saturday’s child works hard for his living*). Субота вважається невдалим днем для народження, оскільки його назвали на честь планети Сатурн, яка в астрології вважається символом невезіння та важкого життя.

В тексті поезії підкреслюється приреченість дитини на страждання та злидні за допомогою паралелізму, шляхом одночасного зображення радості й достатку, який панує в родинях багатіїв: *Some are teathed on a silver spoon,/With the stars strung for a rattle.* Перший рядок є перефразом прислів'я “be born with a silver spoon in one’s mouth”, яка означає “народитись у заможній родині” [236, 332]. На відміну від багатіїв, “суботня дитина” повинна змалку готуватись завойовувати своє щастя у битвах: *I cut my teeth as the black raccoon– /For implements of battle.* Життя заможних дітей сповнене комфорту, їх закутують в “шовк” та “пух”, а їх народження цінують: *Some are swaddled in silk and down,/And heralded by a star.* Лексична одиниця *to herald* має значення “вшанувати, святкувати, цінувати щось” у поєднанні з іменником *star* “зірка” створюють алузію на біблійний факт появи зірки на небі у момент народження Ісуса Христа, а отже поява дитини вважається радісною подією, про яку хочуть сповістити увесь світ. Дитину бідняків загортають у рядно: *They swathed my limbs in a sackcloth gown/On a night that was black as tar.* Порівняння ночі з чорною смолою символізує таке ж чорне, безпросвітне життя, що очікує на цю дитину.

Хрещеними батьками бідної дитини є Бідність та Біль: *Dame Poverty gave me my name,/And Pain godfathered me,* що створює стилістичний прийом персоніфікації за допомогою написання слів Бідність та Біль з великих букв та вживання дієслів в активному стані на позначення дії, яку вони виконують. Оскільки хрещені батьки повинні опікуватись дитиною все життя, то виникає емоційний стан відчаю від розуміння, що від бідності та болю нікуди не подітись. Песимістична тональність підсилюється в останній строфі вірша: *Death cut the strings that gave me life,/And handed me to Sorrow,/The only kind of middle wife/My folks could beg or borrow.* “Мотузки, що дали мені життя” є перифразом для “пуповина” і стоять замість МАТИ, яка дає і підтримує життя своїй ненародженій дитини через пуповину. При народженні пуповину перерізає повитуха, роль якої в наведеному фрагменті виконує Смерть, що уможливорює розуміння того факту, що мати померла, а дитина залишилась живою, оскільки Смерть “передала” її в руки Скорботі. Персоніфікація Смерті і Скорботи, Бідності та Болю підкреслює, що це постійні супутники життя новонародженої дитини, який вона не зможе позбутись. Емоційний стан горя від того, що дитина ніколи не пізнає материнського кохання і ласки у поєднанні із відчаєм від безсилля що-небудь змінити створюють загальну песимістичну тональність розглянутого поетичного твору.

3. Комічна тональність: вірші, забарвлені такою тональністю, найчастіше містять несхвальний оцінний погляд на змальовані події або героїв, певне критичне ставлення до них і мають на меті викликати глузливе, насмішквате ставлення до них у читача (гумор), викрити їх недоліки (іронія) та навіть повністю їх заперечити (сатира).

Останній тип тональності вважається нам достатньо складним, оскільки зазначені підвиди можуть переплітатися, взаємодоповнюватися і створювати іронічно-сатиричну, іронічно-гумористичну, іронічно-трагічну. Але оскільки вони об’єднуються під загальною назвою комічного, вважаємо саме елемент комізму необхідною складовою останнього типу тональності. Детальніше про різновиди комічної тональності та лінгвокогнітивні механізми її формування див. [7].

Отже, вважаємо тональність окремою текстовою категорією, яка ґрунтується на емоційно-психологічному настрої, виражається на всіх рівнях тексту і характеризується предметністю, замученістю та сугестивністю. Визначення тональності не є довільним, а регулюється вбудованою в тканину художнього твору програмою його інтерпретації. Залежно від певних мікрополів емоційного стану, актуалізованих у тексті віршів, можемо говорити про оптимістичну, песимістичну або комічну тональності американської поезії ХХ століття. Подальшою перспективою дослідження вважаємо визначення провідних лінгвостилістичних засобів, що застосовуються у текстах із різною тональністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Воробйова О.П. Идея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О.П. Воробйова // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя проф. М.П. Кочергана. Зб. наук. статей / Відп. ред. Тараненко О.О. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 72-86.
3. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата / О.П. Воробьева. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.
4. Гладь С.В. Эмотивность художественного текста: семантико-когнитивный аспект (на материале англоязычной прозы): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Гладь Светлана Валентиновна. – К., 2002. – 223 с.
5. Ионова С.В. Эмотивность текста как лингвистическая проблема: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 “Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика” / С.В. Ионова. – Волгоград, 1998. – 14 с.
6. Матвеева Т.В. Текстовая категория // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной / Т.В. Матвеева. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 696 с.
7. Мороз Е.Л. Потенциал иронии в создании тональности поэтического произведения / Е.Л. Мороз // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия “Филология. Социальные коммуникации”. – 2010. – Т.23(62). – №1. – С.139-143.
8. Мороз О.Л. Тональність як текстова категорія: онтологічний аспект / О.Л. Мороз // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2010. – №43. – С. 94-99.
9. Полюжин М.М. Про когнітивно-прагматичні процедури “декодування” тексту / М.М. Полюжин // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес. – Чернівці. – 2004. – С. 237-243.
10. Різун В.В., Непийвода Н.Ф., Корнєєв В.М. Лінгвістика впливу / В.В. Різун, Н.Ф. Непийвода, В.М. Корнєєв. – К.: Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2005. – 148 с.
11. Сорокин Ю.А. Психолінгвістические проблемы восприятия и оценки текста // Психолінгвістические аспекты изучения текста / Ю.А. Сорокин. – М.: Наука, 1985. – С. 5-34.
12. Тураева З.Я. Лингвистика текста. Текст: структура и семантика / З.Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
13. Ortony A., Clore G., Collins A. The Cognitive Structure of Emotions / A. Ortony, G. Clore, A. Collins. – Cambridge University Press, 1990/ – 207 p.